

Conjunctuurenquête Nederland

Derde kwartaal 2015

Vertrouwen bedrijfsleven neemt toe

Voorwoord

Dit rapport geeft de belangrijkste uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland van het derde kwartaal 2015.

De Conjunctuurenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het ‘Ondernemersvertrouwen Nederland’. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie of specifieke bedrijfstakken zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjunctuurenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van CBS, de Kamer van Koophandel, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het Ministerie van Economische Zaken. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Dit rapport is gepubliceerd op 14 augustus 2015. Het rapport van de Conjunctuurenquête vierde kwartaal 2015 wordt op 13 november 2015 gepubliceerd op www.ondernemersplein.nl/COEN/

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenpatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoeninvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het Ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenpatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

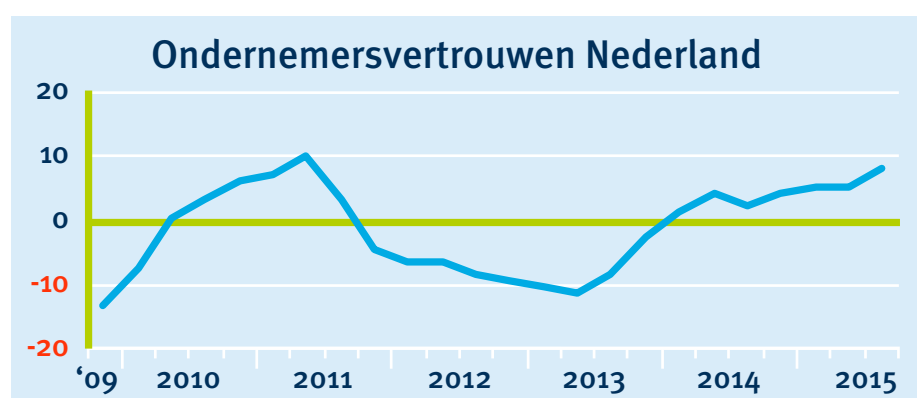
Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand juli 2015.

Vertrouwen bedrijfsleven neemt toe

Ondernemers zijn aan het begin van het derde kwartaal positiever dan een kwartaal eerder. Het ondernemersvertrouwen bevond zich in 2013 nog in een dal, maar is sindsdien gegroeid tot het hoogste niveau sinds 2011. Voor het eerst sinds het begin van de kwartaalmetingen in 2008 heeft in alle sectoren

het positieve sentiment de overhand. Het herstel wordt breed gedragen, maar is niet in alle sectoren even sterk. De onderliggende deelindicatoren van het ondernemersvertrouwen laten een overwegend positief beeld zien. De indicatoren geven een positieve ontwikkeling aan die duidt op herstel.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland en VNO-NCW

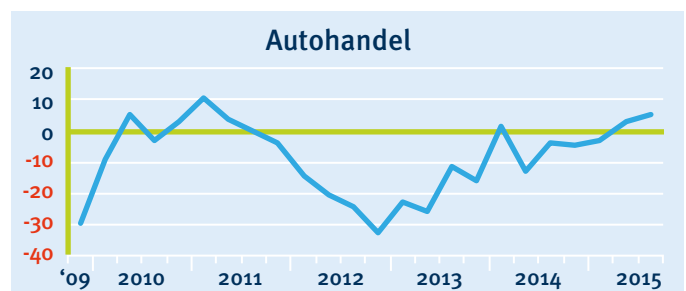
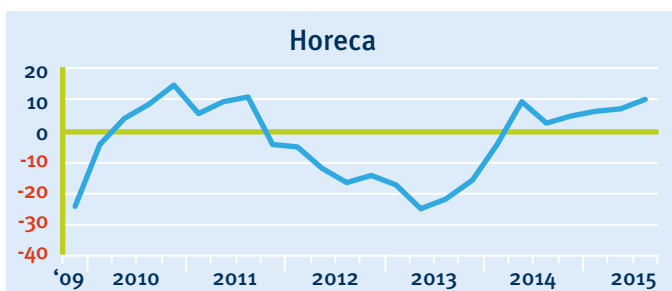
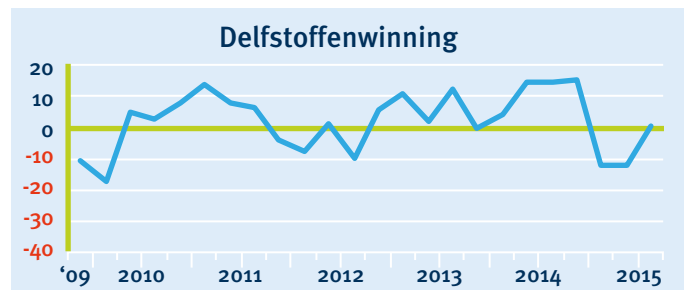
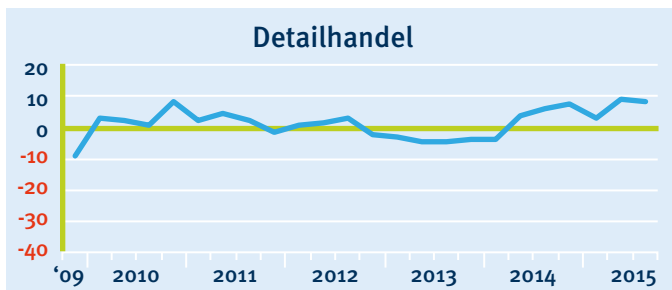
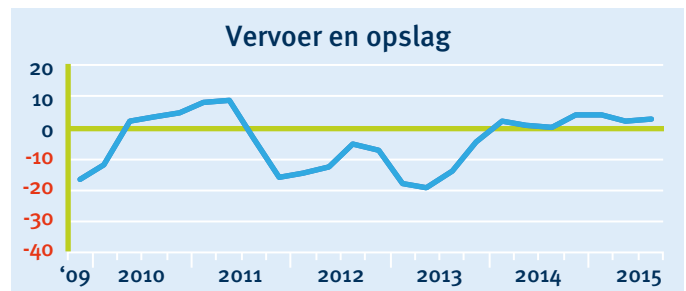
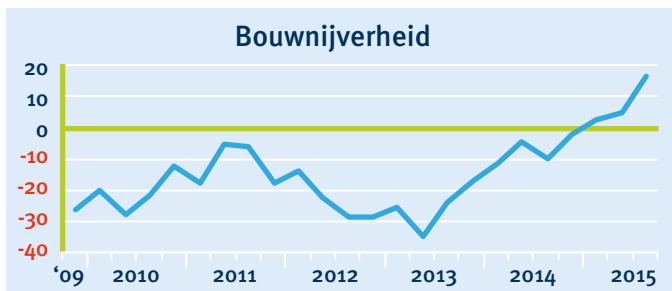
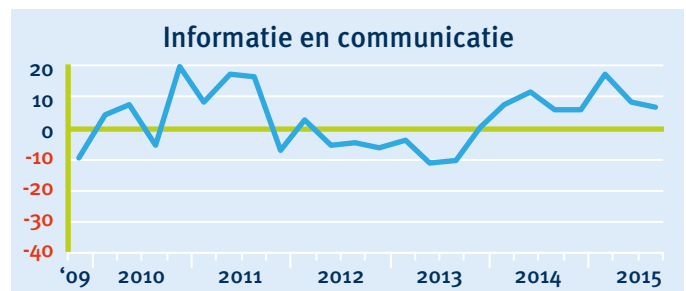
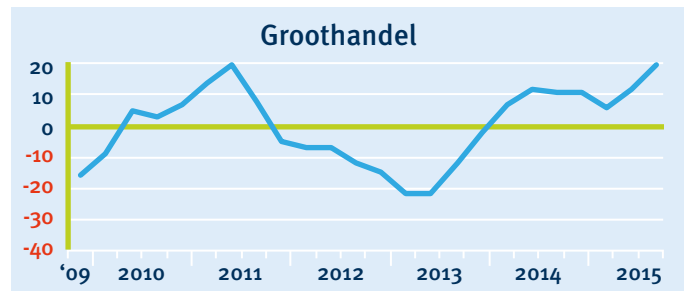
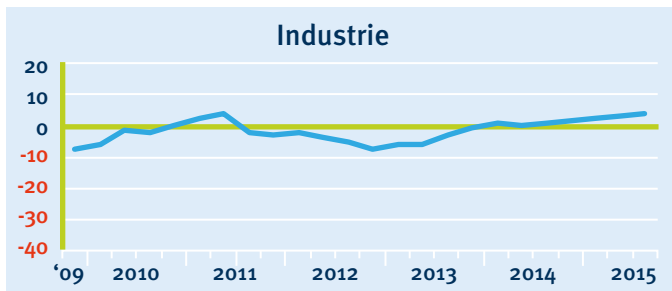
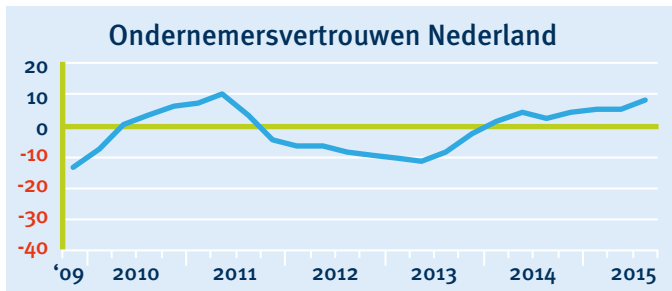
Verder in deze rapportage:

- **Alle sectoren per saldo positief gestemd** pagina 4
- **Dashboard Conjunctuurenquête: verdere verbetering op de meeste fronten** pagina 6
- **Uitgelicht: meerderheid ondernemers tevreden met orderpositie** pagina 8
- **Uitgelicht: meer ondernemers positief over winstgevendheid** pagina 9
- **Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie** pagina 10

Ondernemersvertrouwen per sector

Uitkomsten derde kwartaal 2015

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op Statline

Ondernemersvertrouwen: Alle sectoren per saldo positief

Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van het Nederlandse bedrijfsleven, is aan het begin van het derde kwartaal positiever dan vorig kwartaal. De stemming van ondernemers is sinds het derde kwartaal van 2011 niet zo positief geweest. De groei van het ondernemersvertrouwen is het resultaat van overwegend positieve ontwikkelingen in de onderliggende sectoren. Voor het eerst sinds het begin van de kwartaalmetingen in 2008 heeft het positieve sentiment in alle sectoren de overhand, hoewel er verschillen zijn in de mate van vertrouwen.

Goede tijden voor de groothandel

Ondernemers in de groothandel zijn het meest positief. Sinds begin 2014 telt deze sector meer positief dan negatief gestemde ondernemers. Het ondernemersvertrouwen komt nu hoger uit dan in de piek in 2011. Een meerderheid van de ondernemers in de groothandel zag in het afgelopen kwartaal een verbetering van het economisch klimaat en een groei van het aantal orders. Dit leidde tot omzetgroei en een positieve omzetverwachting voor de komende maanden. Per saldo groeide het personeelsbestand bij één op de tien bedrijven en zag 16 procent de winstgevendheid verbeteren.

Herstel in de bouw zet verder door

Voor het derde kwartaal op rij staat het ondernemersvertrouwen voor de bouw in het groen.

Voor de ondernemers in de woningbouw en in de grond- en waterbouw zijn positiever gestemd dan in het vorige kwartaal. De bouwsector zit duidelijk in een periode van herstel. Voor het eerst sinds zeven jaar is het aantal bouwbedrijven dat hun winstgevendheid zag verbeteren groter dan het aantal bedrijven dat hun winstgevendheid zag afnemen. Ook realiseerden deze bedrijven per saldo personeelsuitbreiding en wordt een groei van de investeringen ten opzichte van 2014 verwacht.

Horeca bovengemiddeld positief

In de horeca is het ondernemersvertrouwen hoger dan gemiddeld. Ondernemers in deze sector zijn met name

enthousiast over de omzet in het afgelopen kwartaal en het economisch klimaat. De winstgevendheid is bij veel ondernemers in de horeca toegenomen. Het saldo van de winstgevendheid staat ongeveer op hetzelfde niveau als in dezelfde periode vorig jaar.

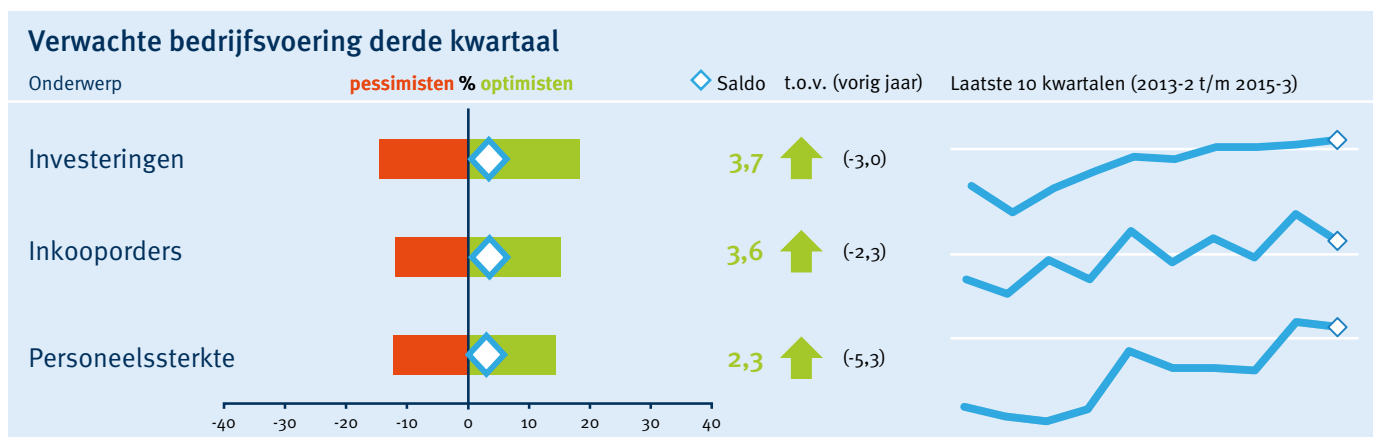
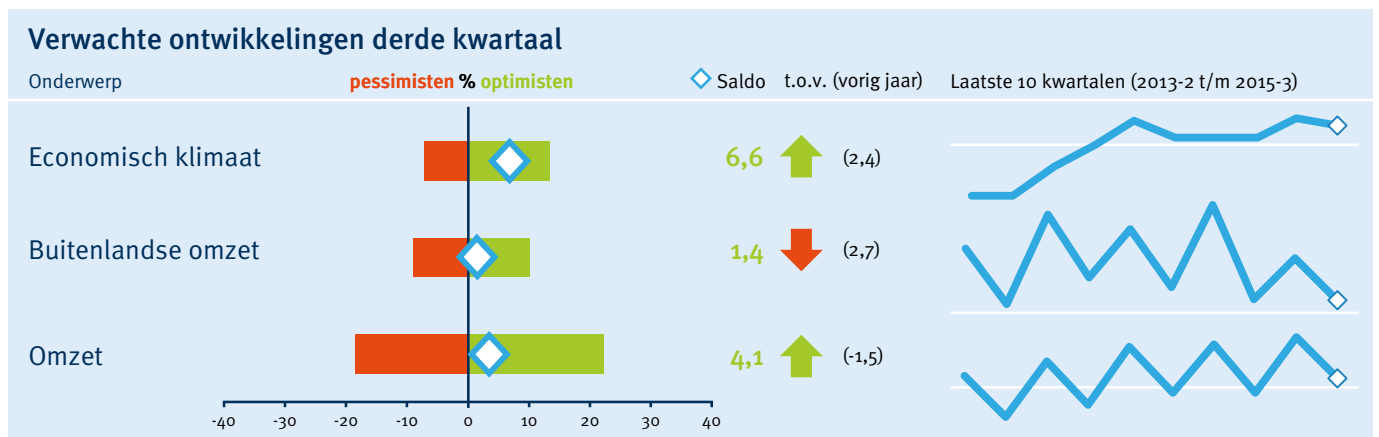
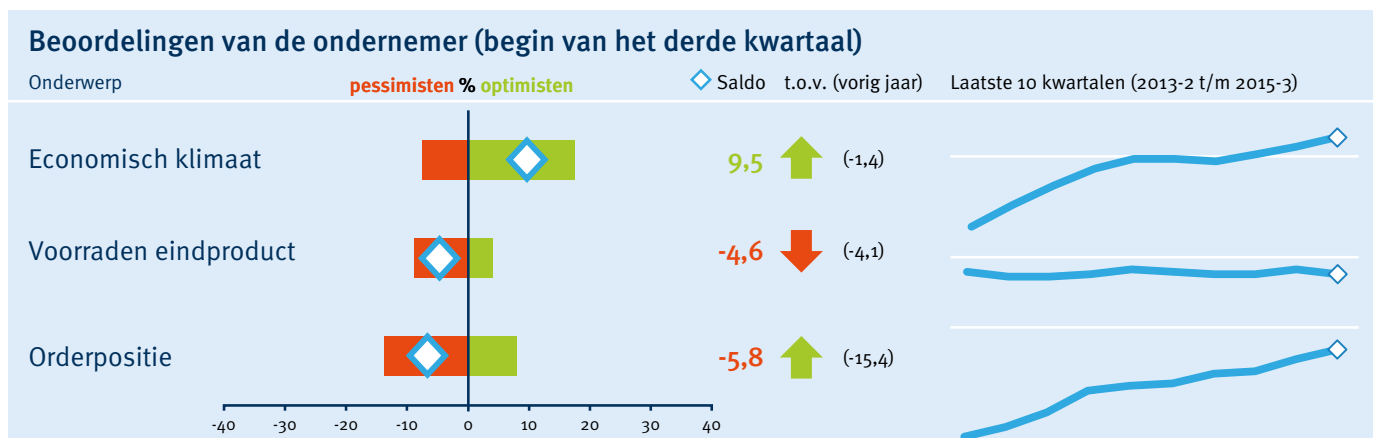
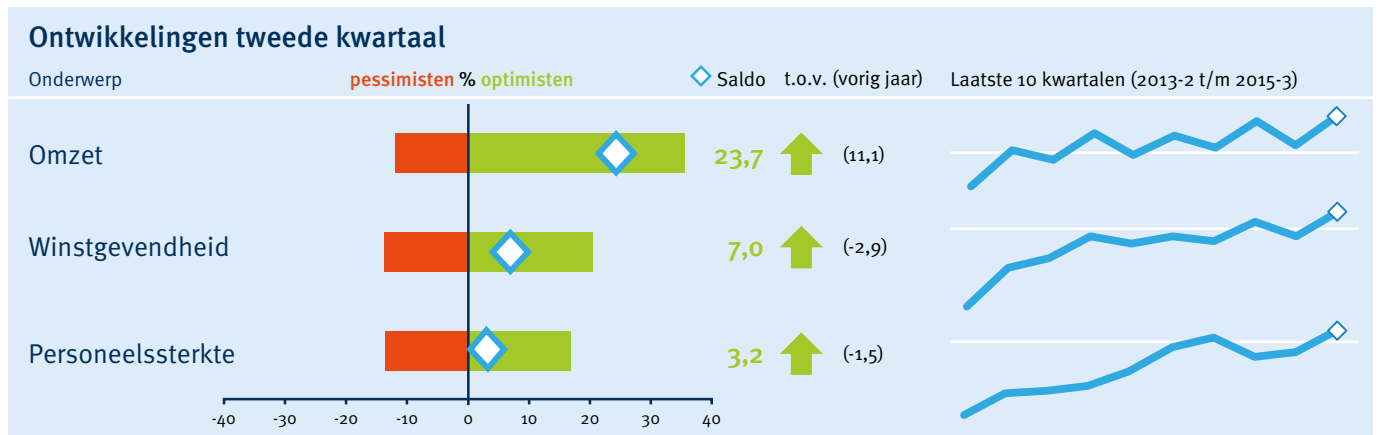
Lager ondernemersvertrouwen in enkele sectoren

In de meeste sectoren is het ondernemersvertrouwen hoger dan vorig kwartaal. Dat geldt echter niet voor de sectoren verhuur van en handel in onroerend goed, informatie en communicatie en voor de detailhandel. Ondanks dat het ondernemersvertrouwen in deze sectoren gedaald is, zijn ondernemers per saldo nog steeds positief gestemd. In de sector onroerend goed zijn ondernemers een stuk minder

enthousiast over de omzetontwikkeling. Voor de informatie en communicatie wordt de afname van het ondernemersvertrouwen vooral veroorzaakt door een minder positieve perceptie van het economisch klimaat door ondernemers. Binnen deze sector kan dat te maken hebben met een tekort aan gekwalificeerd personeel. Bijna 14 procent van de ondernemers geeft namelijk aan dat een tekort aan arbeidskrachten een belangrijke productiebelemmering is. De afname van het ondernemersvertrouwen in de detailhandel wordt vooral veroorzaakt door een lagere verwachting van de omzetgroei en door een minder positief oordeel over de voorraden.

In de horeca is het ondernemers- vertrouwen hoger dan gemiddeld

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
 Kijk voor meer detailinformatie op Statline

Verdere verbetering

De toename van het ondernemersvertrouwen is zichtbaar in de meeste indicatoren van het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland. Bij tien van de twaalf indicatoren hebben de positief gestemde ondernemers de overhand op de negatief gestemde ondernemers. In vergelijking met het derde kwartaal van vorig jaar is het beeld bij de meeste indicatoren gunstiger.

Er waren meer ondernemers die de omzet in het afgelopen kwartaal zagen stijgen dan dalen. Gewoonlijk is de omzetgroei in het tweede kwartaal groter dan in het eerste kwartaal, maar ook in vergelijking met vorig jaar is het saldo groter. Het saldo voor de winstgevendheid verbeterde verder tot het hoogste punt sinds het begin van de metingen in 2008. Het aantal ondernemers dat vorig kwartaal zijn personeelsbestand uitbreidde is iets groter dan het aantal dat zijn personeelsbestand inkromp.

Ondernemers zagen het economisch klimaat in het afgelopen kwartaal verbeteren. De voorraden eindproduct worden door de ondernemers in de industrie en handel per saldo gezien als net

iets te groot gelet op de afzetverwachting. Ondernemers zijn nog steeds negatief over de omvang van hun orderpositie. Maar desondanks is een saldo van -5,8 procent een van de gunstigste saldi van de afgelopen zes jaar. Daarbij komt dat 79 procent van de ondernemers de omvang van zijn orderpositie normaal vindt.

De verwachting is dat het economisch klimaat verder zal verbeteren. Ook de omzet zal naar verwachting in het derde kwartaal groeien. Dit is altijd een kwartaal met een lagere omzetonwikkeling. Dat er per saldo toch een groei verwacht wordt, is een goed teken. Ook voor de buitenlandse omzet wordt groei verwacht, maar vergeleken met hetzelfde kwartaal vorig jaar is deze groei iets minder groot.

Een groeiende omzet en winstgevendheid en een verbetering van het economisch klimaat zorgen ook komend kwartaal voor een uitbreiding van de activiteiten. Zowel de investeringen als de inkooporders als de personeelssterkte zullen naar verwachting toenemen in het komende kwartaal.

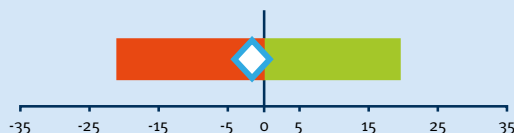
Verwachte ontwikkelingen eerste kwartaal

Onderwerp

pessimisten % optimisten

◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar) Laatste 10 kwartalen (2012-4 t/m 2015-1)

Omzet

-1,5 ↑ (-6,2)

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp: in de Conjunctuurenquête Nederland wordt ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat.

Staafdiagram (pessimisten / optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo: het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven.

T.o.v. vorig jaar: het saldo van het zelfde onderwerp in het zelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoeneffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering.

Lijndiagram (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoencorrectie toegepast. De witte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

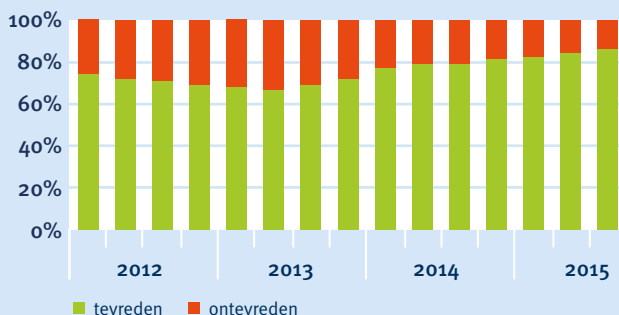
Uitgelicht

Bron: CBS, VNO-NCW, KvK, MKB Nederland, EIB
Kijk voor meer detailinformatie op Statline
en voor meer vacature-informatie op de vacature-indicator

Meeste ondernemers tevreden met orderpositie

In het dashboard is genoemd dat het aantal ondernemers dat zijn orderpositie groot vindt, gelet op de tijd van het jaar, tot nog toe altijd kleiner is dan het aantal ondernemers dat zijn orderpositie klein vindt. Maar de grote meerderheid van de ondernemers vindt zijn orderpositie niet groot en niet klein, maar normaal. Ervan uitgaande dat deze ondernemers tevreden zijn met hun orderpositie, is een verdeling gemaakt tussen ondernemers die tevreden zijn met hun orderpositie en ondernemers die dat niet zijn. Hiernaast is te zien dat meer dan 80 procent van de ondernemers tevreden is met zijn orderpositie. De laatste jaren is deze groep gegroeid.

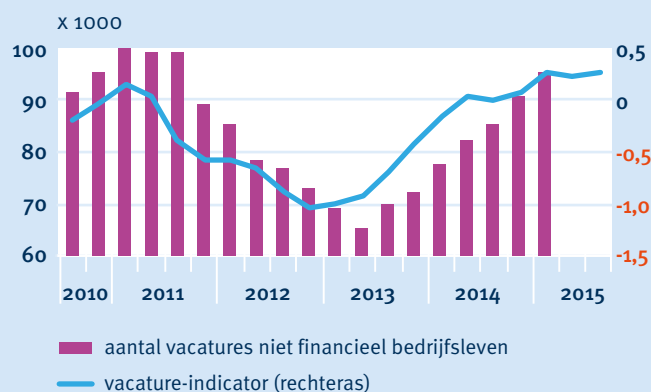
Oordeel orderpositie

Vacature-indicator in de plus

Ondernemers zijn positiever over de werkgelegenheid in hun bedrijf dan drie maanden geleden. Toen daalde de vacature-indicator iets. Nu staat deze weer op het niveau van het eerste kwartaal van dit jaar. Als meer ondernemers gunstig oordelen over de werkgelegenheid, is dat een mogelijke indicatie dat de toekomstige werkgelegenheid in het bedrijfsleven verder zal groeien. In de industrie is de vacature-indicator het sterkst verbeterd. Deze staat op het hoogste niveau in ruim vier jaar tijd. In de commerciële diensten is de vacature-indicator iets toegenomen. In de bouw is deze iets afgenomen in vergelijking met vorig kwartaal, maar de indicator staat in die sector nog steeds hoog ten opzichte van de afgelopen jaren.

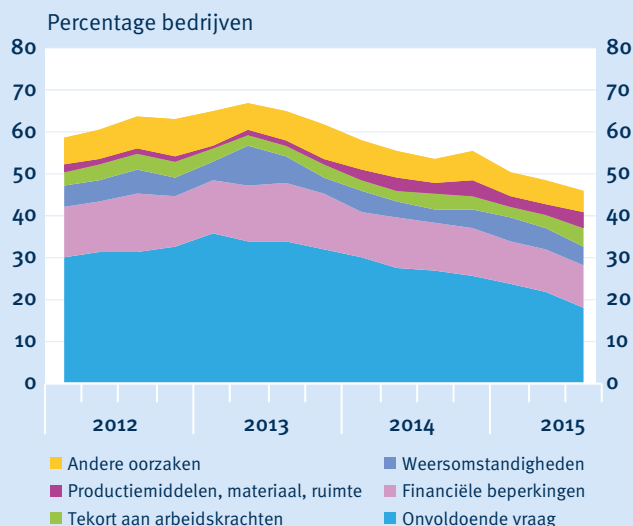
Vacature-indicator

Minder bedrijven met belemmeringen

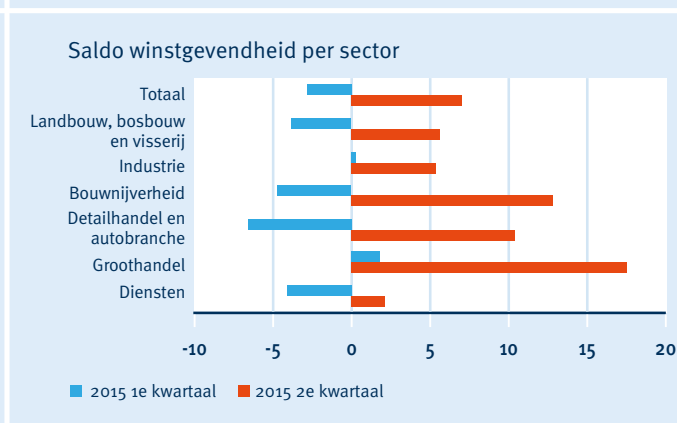
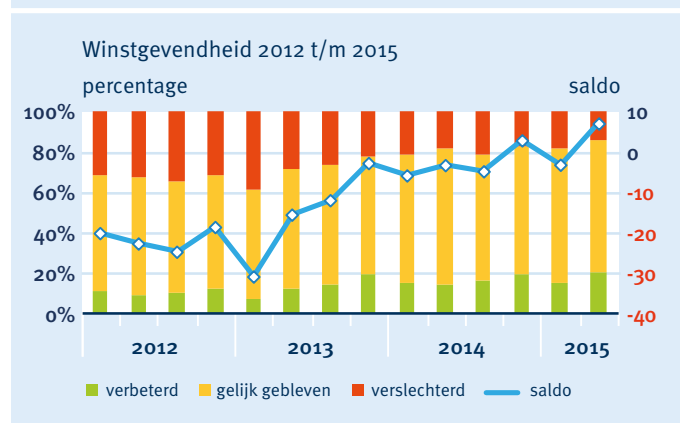
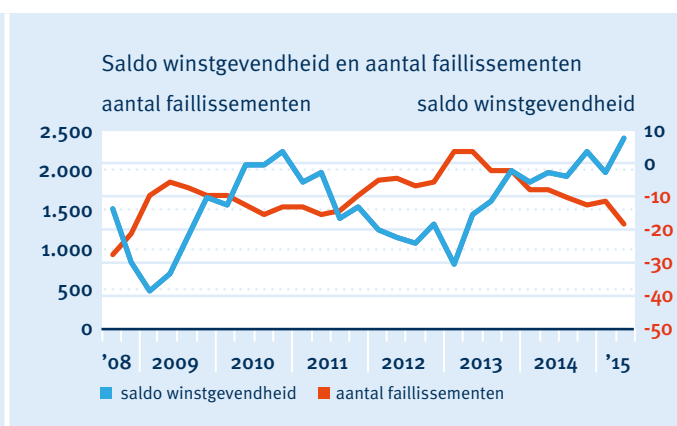
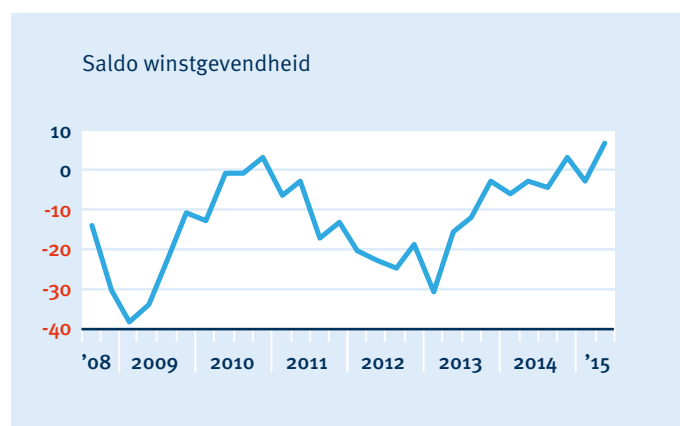
Het aandeel ondernemers dat last heeft van belemmeringen in de bedrijfsvoering neemt verder af. Meer dan de helft van de ondernemers heeft geen last van belemmeringen. Nog steeds is onvoldoende vraag de belangrijkste belemmering, maar deze speelt een steeds kleinere rol. Nu heeft nog slechts 18 procent van de ondernemers hier last van. Nog geen drie jaar geleden was dit het dubbele. Ondernemers ervaren ook steeds minder financiële belemmeringen. Nu geldt dat nog voor zo'n 10 procent van de ondernemers. Ongeveer 8 procent van de ondernemers kampt met tekort aan (gekwalificeerd) personeel of productiefaciliteiten; iets meer dan in voorgaande kwartalen.

Belemmeringen bedrijfsvoering

Uitgelicht: Winstgevendheid

Bron: CBS, VNO-NCW, KvK, MKB Nederland, EIB
Kijk voor meer detailinformatie op Statline

Vooraf groei werkgelegenheid in de dienstverlening

Bij ongeveer 21 procent van de ondernemers is de winst in het afgelopen kwartaal gegroeid. Sinds het begin van de kwartaalmetingen in 2008 is dit niet zo hoog geweest. Bijna 14 procent van de ondernemers zag de winst in het afgelopen kwartaal dalen. Dat is het laagste percentage sinds het begin van de metingen. Het saldo van de winstgevendheid komt uit op +7, waarmee een herstel inzet na jaren van verslechtering. In het tweede kwartaal van 2013 was het saldopercentage van de winstgevendheid nog -31.

Winstgevendheid per saldo toegenomen

Ongeveer twee derde van de ondernemers zag de winstgevendheid gelijk blijven in het afgelopen kwartaal. Sinds het tweede kwartaal van 2013 is het percentage ondernemers met een negatieve ontwikkeling van de winstgevendheid nagenoeg onafgebroken gedaald van 38 procent toen, naar 14 procent nu. De groep bedrijven waar de winstgevendheid verbeterde, groeide naar 21 procent.

Winstgevendheid en faillissementen

Er is een mogelijke samenhang tussen de ontwikkeling van de winstgevendheid en het aantal faillissementen. In bovenstaande grafiek is te zien dat wanneer de winstgevendheid verbetert, het aantal faillissementen daalt en omgekeerd. Als de winst stijgt zullen ondernemers minder snel betalingsproblemen krijgen, waardoor de kans op een faillissement kleiner is.

Winstgevendheid in alle sectoren toegenomen

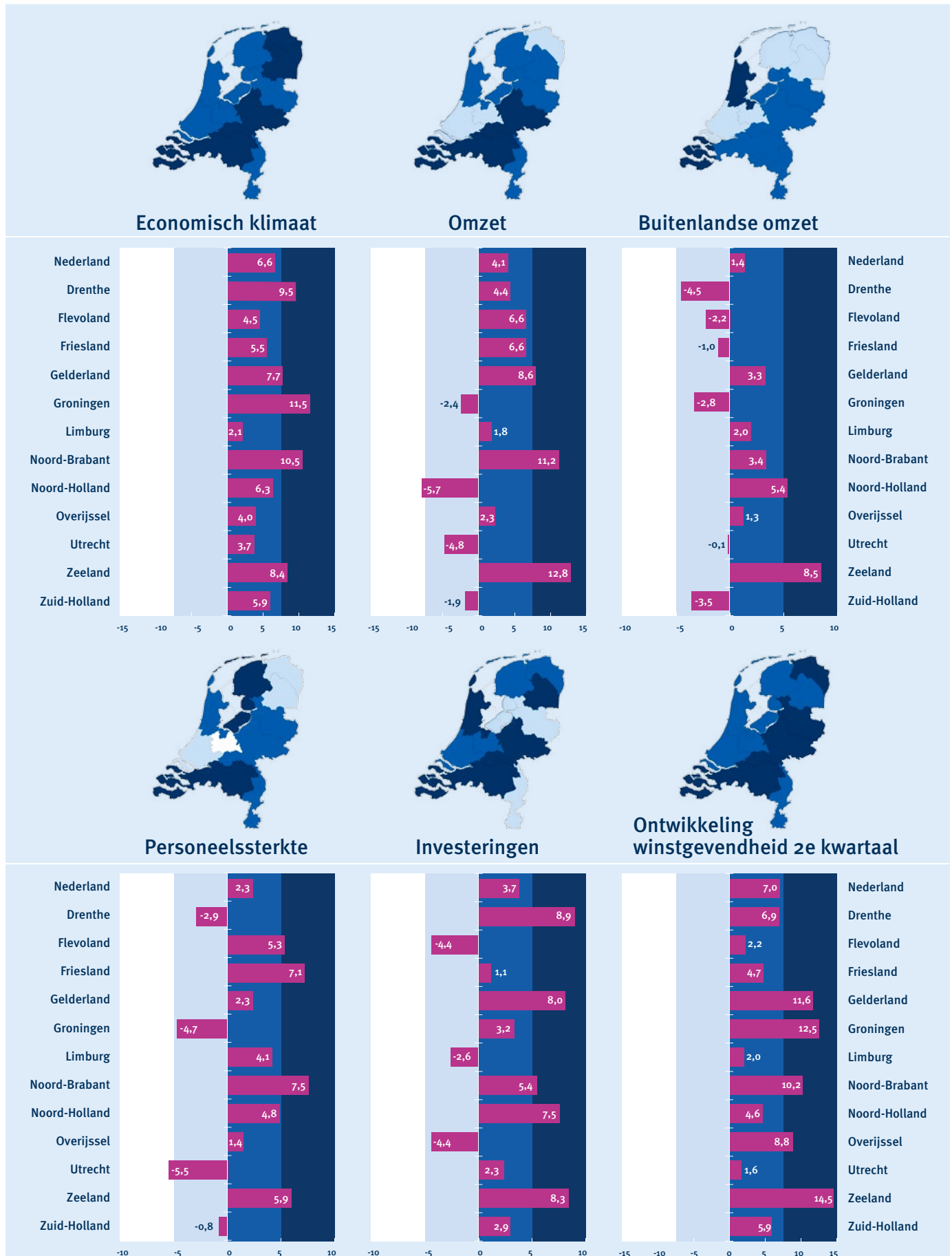
In alle sectoren is het saldo van de winstgevendheid positiever dan vorig jaar. De sectoren die hoog scoren met het ondernemersvertrouwen, de groothandel en de bouw, laten ook de grootste toename in winstgevendheid zien. Het positieve verschil tussen de het eerste en het tweede kwartaal van dit jaar is het grootst in de detailhandel en automobielbranche. In de dienstensector neemt de winstgevendheid het minst toe.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Uitkomsten derde kwartaal 2015. Het betreft het verschil tussen de percentages optimisten en pessimisten per onderwerp, per provincie. Het betreffen vijf verwachtingen over het derde kwartaal en een terugblik op de winstgevendheid in het tweede kwartaal.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk voor meer detailinformatie op Statline

Meeste indicatoren positief

Nederlandse ondernemers zijn positief in hun verwachtingen en over de ontwikkeling van de winstgevendheid. Vorig kwartaal waren ondernemers in bijna alle provincies juist negatief over de winstgevendheid. In Zeeland zijn naar verhouding de meeste ondernemers optimistisch in hun verwachtingen. Zeeuwse ondernemers zijn het meest positief in hun verwachtingen voor de omzet en de export en over de ontwikkeling van de winstgevendheid. Ondernemers in Utrecht zijn het minst positief. In hun verwachtingen voor de omzet en de personeelssterkte zijn zij nog duidelijk negatief. Voor de ontwikkeling van de winstgevendheid staat in Utrecht maar een heel klein plusje.

Ondernemers nog steeds positief over economisch klimaat

Net als drie maanden geleden zijn ondernemers in alle provincies per saldo positief in hun verwachtingen voor het economisch klimaat. Het meest positief zijn ondernemers in Groningen, Noord-Brabant, Drenthe en Zeeland. In deze provincies heeft het verwachte economisch klimaat voor de bouwsector sterke invloed op de verwachting voor het totale economische klimaat. Voor alle provincies, behalve Utrecht en Limburg zijn de verwachtingen voor het economische klimaat beter dan een jaar geleden.

Omzetverwachting in meeste provincies positief

In alle provincies, behalve Utrecht, zijn ondernemers positiever in hun omzetverwachtingen dan een jaar geleden. In Utrecht, Groningen en Zuid-Holland wordt een afname van de omzet verwacht. In de overige provincies verwachten ondernemers een omzetstijging, waarbij Zeeland, Noord-Brabant en Gelderland de kroon spannen. Zowel in Utrecht als in Zeeland wordt de negatieve dan wel positieve verwachting sterk beïnvloed door de bouwsector.

Verwachtingen export divers

Er zijn duidelijke verschillen tussen de provincies voor wat betreft de exportverwachting. Zeeuwse ondernemers zijn het meest positief over de export, op een afstandje gevolgd door ondernemers uit Noord-Holland. In Drenthe, Zuid-Holland en Groningen verwachten ondernemers per saldo een afname van de buitenlandse omzet.

Verschillen op het gebied van personeelssterkte

Voor iedere provincie geldt dat de ondernemers betere verwachtingen voor de personeelssterkte hebben dan een jaar geleden. Dat wil niet zeggen dat ondernemers hierover in iedere provincie overwegend positief zijn. In Utrecht, Groningen en Drenthe verwachten ondernemers per saldo een afname van de personeelssterkte. In Noord-Brabant, Friesland en Zeeland zijn ondernemers het meest positief gestemd over dit onderwerp.

In bijna alle provincies zijn ondernemers positiever in hun omzetverwachtingen

In Drenthe meeste ondernemers met investeringsgroei

In Drenthe, Zeeland en Gelderland verwachten per saldo de meeste ondernemers een toename van de investeringen. Dit ligt met name bij de bouwsector. In Flevoland, Overijssel en Limburg wordt per saldo een afname van de investeringen verwacht.

Winstgevendheid ontwikkelt zich positief

Terwijl in het eerste kwartaal in bijna alle provincies nog aangegeven werd dat de winstgevendheid daalde, was er in het tweede kwartaal in alle provincies een stijging van de winstgevendheid. Deze stijging is het grootst in Zeeland, Groningen en Gelderland. In Utrecht, Limburg en Flevoland is deze het kleinst. Meer details over de winstgevendheid zijn te vinden op pagina 9.

Kerntabel Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen

Verwachtingen voor het derde kwartaal niet seizoengecorrigeerd

2015 1e kwartaal	2015 2e kwartaal	2015 3e kwartaal		Omzet	Personeel	Economisch klimaat
5,6	5,4	8,7	Totaal bedrijfsleven	4,1	2,3	6,6
-12,3	-12,3	0,4	Delfstoffenwinning	3,8	-19,7	-20,0
2,8	3,3	3,7	Industrie	4,3	-1,6	3,7
2,7	5,1	16,8	Bouwnijverheid	21,4	13,5	14,0
-3,7	2,7	4,9	Autohandel en -reparatie	-13,4	-4,7	5,6
5,9	12,1	20,3	Groothandel	12,9	4,8	11,1
2,5	9,0	7,7	Detailhandel	-12,9	2,5	8,3
4,0	2,4	2,9	Vervoer en opslag	-5,0	-5,0	-4,6
6,8	7,1	10,8	Horeca	13,5	12,7	10,1
16,6	8,0	6,4	Informatie en communicatie	-4,4	-7,8	4,9
6,1	9,2	5,4	Verhuur en handel onroerend goed	29,6	-19,3	-0,5
10,5	7,9	9,9	Zakelijke dienstverlening	0,5	3,2	7,3

Meer informatie op Statline

Ondernemersvertrouwen

Conjunctuurenquête naar bedrijfstak

Conjunctuurenquête naar regio

(landsdeel/provincie/COROP/stadsgewest)

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.nl/COEN. Wilt u meer informatie? Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

CBS 088 570 70 70
info@cbs.nl

EIB 020 205 16 00
eib@eib.nl

KvK 088 585 15 85
kennisdesk@kvk.nl

MKB Nederland en VNO-NCW 070 349 03 49
kempen@vnoncw-mkb.nl

**ondernemers
plein**

**Centraal Bureau
voor de Statistiek**

eib
Economisch Instituut
voor de Bouw

Kamer van Koophandel

**MKB
Nederland**

VNO-NCW